

ISSN: 1814 - 6961
E-ISSN: 2788-9718

ОТАН ТАРИХЫ

ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ

Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2022, № 1 (97)

1 /2022

Құрылтайшы:

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
Ғылым Комитеті
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты

Бас редакторы:

Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы

Редакциялық алқа:

Абдырахманов Т.А. (Бішкек, Қырғызстан), Аблажей Н.Н. (Новосибирск, Ресей), Аяған Б.Г. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), Әбусейітова М.Х. (Алматы, Қазақстан), Әбіл Е.А. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), Әжіғали С. (Алматы, Қазақстан), Әлімбаев Н. (Алматы, Қазақстан), Жұмағұлов Қ.Т. (Алматы, Қазақстан), Көмеков Б.Е. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), Кудряченко А.И. (Киев, Украина), Любичанковский С.В. (Орынбор, Ресей), Мұқтар Ә. (Атырау, Қазақстан), Петер Финке (Цюрих, Швейцария), Смағұлов О.С. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), Сыдықов Е.Б. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), Уяма Томохико (Саппоро, Жапония)

Жауапты редактор:

Құдайбергенова Айжамал Ибрагимқызы

Ғылыми редактор:

Қозыбаева Махаббат Мәлікқызы

Жауапты хатшы

Мурзаходжаев Қуаныш Мәдиұлы

Техникалық хатшылар:

Зікірбаева В.С., Бауыржан С.

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы,
Алматы қ., Шевченко көшесі, 28
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
«Отан тарихы» журналының редакциясы

Сайтқа сілтеме: <https://otan.history.iie.kz>

Тел.: +7 (727) 272-46-54.

E-mail: otanhistory@gmail.com.

Журнал Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде
1998 ж. 9 наурызда тіркеліп, N 158-ж куәлігіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге
түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.

Учредитель:
Министерство Образования и науки Республики казахстан
Комитет Науки
Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова

Главный редактор:
Кабульдинов Зиябек Ермуханович

Редакционная коллегия:
Абдырахманов Т.А. (Бишкек, Кыргызстан), Аблажей Н.Н. (Новосибирск, Россия), Аяган Б.Г. (Нур-Султан, Казахстан), Абусейтова М.Х. (Алматы, Казахстан), Абил Е.А. (Нур-Султан, Казахстан), Ажигали С. (Алматы, Казахстан), Алимбай Н. (Алматы, Казахстан), Жумагулов К.Т. (Алматы, Казахстан), Кумеков Б.Е. (Нур-Султан, Казахстан), Кудряченко А.И. (Киев, Украина), Любичанковский С.В. (Оренбург, Россия), Мухтар А. (Атырау, Казахстан), Петер Финке (Цюрих, Швейцария), Смагулов О.С. (Нур-Султан, Казахстан), Сыдыков Е.Б. (Нур-Султан, Казахстан), Уяма Томохико (Саппоро, Япония)

Ответственный редактор
Кудайбергенова Айжамал Ибрагимовна

Научный редактор
Козыбаева Махаббат Маликовна

Ответственный секретарь
Мурзаходжаев Куаныш Мадиевич

Технический секретарь
Зикирбаева В.С., Бауыржан С.

Адрес редакции:
050100, Республика Казахстан,
г. Алматы, ул. Шевченко, 28
Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова
Редакция журнала «Отечественная история»

Ссылка на сайт: <https://otan.history.iie.kz>
Тел.: +7 (727) 272-46-54.
E-mail: otanhistory@gmail.com.

Журнал в Министерстве информации и общественного согласия Республики Казахстан
Зарегистрирована 9 марта 1998 г., имеет свидетельство N 158-Ж.

При перепечатке статей, съемке на микрофильмах и других копиях обязательно
делается ссылка на журнал.

Founder:

Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan
Committee of Science
Institute of History and Ethnology named after Ch.Ch. Valikhanov

Chief editor

Kabuldinov Ziyabek Yermukhanovich

Members of editorial board:

Abdyrakhmanov T.A. (Bishkek, Kyrgyzstan), Ablazhey N.N. (Novosibirsk, Russia), Ayagan B.G. (Nursultan, Kazakhstan), Abuseitova M.H. (Almaty, Kazakhstan), Abil E.A. (Nur-Sultan, Kazakhstan), Azhigali S. (Almaty, Kazakhstan), Alimbay N. (Almaty, Kazakhstan), Zhumagulov K.T. (Almaty, Kazakhstan), Kumekov B.E. (Nur-Sultan, Kazakhstan), Kudryachenko A.I. (Kiev, Ukraine), Lyubichankovsky S.V. (Orenburg, Russia), Mukhtar A. (Atyrau, Kazakhstan), Peter Finke (Zurich, Switzerland), Smagulov O.S. (Nur-Sultan, Kazakhstan), E.B. Sydykov (Nur-Sultan, Kazakhstan), Uyama Tomohiko (Sapporo, Japan)

Executive Editor

Kudaibergenova Aizhamal Ibragimovna

Scientific Editor

Kozybayeva Makhabbat Malikovna

Executive Secretary

Murzakhodzhayev Kuanysh Madievich

Technical secretary

Zikirbayeva V.S., Bauyrzhan S.

Editorial office address:

050100, Republic of Kazakhstan,
Almaty, Shevchenko str., 28
Institute of History and Ethnology named after Ch.Ch. Valikhanov
Editorial board of the magazine «History of the homeland»

Link to the website: <https://otan.history.iie.kz>

Tel.: +7 (727) 272-46-54.

Email address: otanhistory@gmail.com .

Journal in the Ministry of Information and public consent of the Republic of Kazakhstan
registered on March 9, 1998, has certificate No. 158-Zh.

When reprinting articles, shooting on microfilm and other copies,
a link to the magazine is necessarily made.

**ДЕРЕКТАНУ ЖӘНЕ ТАРИХНАМА
ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ И ИСТОРИОГРАФИЯ
SOURCE STUDING AND HISTORIOGRAPHY**

FTAMP 14.09.91

DOI 10.51943/1814-6961_2022_1_5

**А. ВАСИЛЬЕВТИҢ «ИСТОРИЧЕСКИЙ ОЧЕРК РУССКОГО ОБРАЗОВАНИЯ
В ТУРГАЙСКОЙ ОБЛАСТИ» АТТЫ ЕҢБЕГІНІҢ ТАРИХИ ДЕРЕКТІК
ЖӘНЕ ТАНЫМДЫҚ МАҢЫЗЫ (Очерктің II және III бөлімдері бойынша)**

***Әбсадық А.А.¹, Қабылдинов З.Е.² Арықбаева Ж.³**

¹А. Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті. Қостанай қ., Қазақстан.

²Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты, Алматы қ., Қазақстан.

³С. Мауленов атындағы Қостанай гимназиясы. Қостанай қ., Қазақстан.

**Мақала АР 09561968 «А. Байтұрсынұлының ауылдық мектептердегі ағартушылық және қоғамдық қызметі (жаңа архивтік деректер мен өлкетанушылық мағлұматтар, тұлғаның тыңнан табылған шығармалары негізінде)» атты тақырыптағы ҚР Білім және ғылым министрлігінің 2021 жылға арналған гранттық Жобасы негізінде дайындалды.*

Түйіндеме: Александр Васильевич Васильев (1861–1943 жж.) – патшалық Ресей империясының бөгде жұрттар арасында халық ағарту ісін ұйымдастыру саласының қайраткері, миссионер. Чуваш, татар, казак, араб тілдерін меңгерген түрколог. Ұлты – чуваш. А. Васильев 1869-1876 жылдары Чебоксар діни мектебінде, кейін 1876-1882 жылдары Қазан діни семинариясында, одан соң Қазан діни академиясында мұсылмандыққа діни сенімге қарсы маманданатын миссионерлік бағытта білім алады. 1886 жылы Қазан діни академиясын тамамдағаннан кейін Орынбор діни семинариясында грек тілінен, миссионерлік сипаттағы пәндерден, музыкадан сабақ береді. Ұстаздықтан кейін шенеунік қызметтер атқарады. Соның бірі – 1889-1894 жылдары атқарған Торғай облысының инспекторы лауазымы. Аталмыш лауазымды атқара жүріп ол Торғай облысына орыс білімін тарату тарихымен терең танысады. Соның нәтижесінде оның «Исторический очерк русского образования в Тургайской области» деп аталатын тарихи очергі дүниеге келіп, ол 1896 жылы Орынборда басылып шығады. Кеңес дәуірінде үстемдік құрған таптық идеологияның әсерінен аталмыш очерктің деректері «жабық» түрде болып, ғылыми ортаға кең таныс болмады.

А. Васильевтің аталмыш зерттеуі - Торғай облысына орыс білімін тарату ісінің басы-қасында болған Н. Ильминскийдің, В. Григорьевтердің еңбектеріне, Орынбор әкімшілігінің қызметтік хаттарына, үкіметтің құжаттарға, архивтік материалдарға негізделген құнды тарихи-анықтамалық тарихи еңбек. Онда Торғай облысында ашылған орыс-казак мектептерінің ашылуы, онда қызмет еткен ұстаздар, білім алған шәкірттер туралы толымды тарихи деректер келтіріледі. Ағартушы А. Байтұрсынұлының ұстаздық жолындағы алғашқы мәліметтер де осы кітапта сақталған. Қазак даласындағы орыс тіліндегі білімнің таралуы туралы тарихты тануда аталмыш кітаптың маңызы зор.

Кілт сөздер. Васильев, Торғай облысы, мектептер жүйесі, мұғалімдер, ауыл мектебі, Байтұрсынұлы

МРНТИ 14.09.91

**ИСТОРИЧЕСКАЯ ЦЕННОСТЬ И ПОЗНАВАТЕЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ КНИГИ
А. ВАСИЛЬЕВА «ИСТОРИЧЕСКИЙ ОЧЕРК РУССКОГО ОБРАЗОВАНИЯ
В ТУРГАЙСКОЙ ОБЛАСТИ» (по II, III разделу исследования)**

***Абсадық А.А.¹, Кабульдинов З.Е.², Арықбаева Ж.³**

¹Региональный университет им. А. Байтұрсынова, Казахстан, г. Костанай.

²Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова, Казахстан, Алматы.

³Гимназия им. С. Мауленова г. Костанай. Казахстан.

*Автор корреспондент

E-mail: absalmas@mail.ru (Абсадық), kabulzia@rambler.ru (Кабульдинов), jami-67@mail.ru (Арықбаева)

Аннотация. Александр Васильевич Васильев (1861–1943) был миссионером, работал в области организации инородческого образования в период Российской империи. Тюрколог, владеющий

чувашским, татарским, казахским и арабским языками. По национальности – чуваш. А. Васильев учился в Чебоксарском духовном училище в 1869–1876 годах, затем – в Казанской духовной семинарии в 1876–1882 годах, позже – в Казанской духовной академии по специальности антимусульманское вероисповедание. После окончания Казанской духовной академии в 1886 году он преподавал греческий язык, миссионерские предметы и музыку в Оренбургской духовной семинарии.

После учительской деятельности работает чиновником. Одной из таких его должностей была работа в качестве инспектора Тургайской области в 1889–1894 годах. Во время работы на данной должности он глубоко изучил историю распространения русского образования в Тургайской области. В результате был опубликован его исторический труд «Исторический очерк русского образования в Тургайской области», изданный в 1896 году в Оренбурге. Под влиянием господствовавшей в советское время классовой идеологии это исследование было «закрытым» и малоизвестным в научном сообществе.

Данное исследование А. Васильева является ценным историческим трудом, основанным на трудах Н. Ильминского, В. Григорьева, официальных письмах администрации Оренбурга, правительственных документах, архивных материалах, которые были в авангарде привлечения российского образования в Тургайской области. Работа содержит подробные исторические данные об открытии русско-казахских школ в Тургайском районе, учителях, которые там работали, учениках, получивших образование. В книге также сохранились первые сведения о педагогической деятельности педагога А. Байтурсынова. Эта книга важна для понимания истории распространения русского образования в казахской степи.

Ключевые слова. Васильев, Байтурсынов, Тургайская область, школьная система, учителя, аульная школа

IRSTI 14.09.91

**HISTORICAL VALUE AND COGNITIVE SIGNIFICANCE OF A. VASILIEV'S BOOK
"HISTORICAL ESSAY ON RUSSIAN EDUCATION IN THE TURGAY REGION"
(according to sections I, III of the study)**

***Absadyk A.A.¹, Kabul'dinov Z.E.² Arykbaeva Zh.³**

¹A. Baitursynov Kostanay State University, Kostanay, Kazakhstan.

²Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology, Almaty, Kazakhstan.

³S. Maulenov Gymnasium School, Kazakhstan, Kostanay.

*Corresponding author

E-mail: absalmas@mail.ru (Absadyk), kabulzia@rambler.ru (Kabul'dinov), jami-67@mail.ru (Arykbaeva)

Abstract. Alexander Vasilievich Vasiliev (1861–1943) was a missionary, he worked in the field of organizing education for “inorodtsy” (indigenous people) during the period of the Russian Empire. He was a Turkologist who could speak the Chuvash, Tatar, Kazakh and Arabic languages. He was Chuvash by his origin. A. Vasiliev studied at the Cheboksary Theological School in 1869-1876, then at the Kazan Theological Seminary in 1876-1882, later at the Kazan Theological Academy with a degree in anti-Muslim religion. After graduating from the Kazan Theological Academy in 1886, he taught Greek, missionary subjects, and music at the Orenburg Theological Seminary.

After teaching, he works as an official. One of these positions was his work as an inspector of the Turgai region in 1889-1894. In this position, he deeply familiarized himself with the history of the spread of Russian education in the Turgai region. As a result, his historical work “Historical sketch of Russian education in the Turgai region” was published, published in 1896 in Orenburg. Under the influence of the class ideology that prevailed in the Soviet era, this study was “closed” and little known in the scientific community.

This research by A. Vasiliev is a valuable historical work based on the works of N. Ilminsky, V. Grigoriev, official letters from the Orenburg administration, government documents, archival materials that were at the forefront of attracting Russian education in the Turgai region. The work contains detailed historical data on the opening of Russian-Kazakh schools in the Turgai region, teachers who worked there, students who received education. The book also contains the first information about the pedagogical activity of the teacher A. Baitursynov. This book is important for understanding the history of the spread of Russian education in the Kazakh steppe.

Key words. Vasiliev, Baytursynov, Turgai region, school systems, teachers, aul school

Кіріспе. Торғай халық мектептерінің инспекторы (1889-1895 жж.) лауазымын атқарған Александр Васильевич Васильев қызметтен кеткеннен кейін 1896 жылы Торғай облысына орыс білімінің таралу тарихын баяндаған «Исторический очерк русского образования в Тургайской области» деп аталатын анықтамалық-деректік мазмұндағы тарихи зерттеу еңбегін жариялайды. Очерктің аты айтып тұрғандай, бұл зерттеу - патша заманында Орынборға қараған Торғай облысында орыс тілді мектептердің тарихы мен дамуын баяндаған еңбек. Автор өз зерттеуіне қазақ даласына орыс білімін таратудың идеологтары В. Григорьев, Н. Ильминский сынды тұлғалардың еңбектерін, орыс әкімшілігі тарапынан шыққан құжаттарды, архивтік материалдарды пайдаланып, Торғай облысында білім жүйесінің қалыптасуы туралы статистикалық мәліметтерге сүйенген мол деректер келтірген. А. Васильевтің еңбегі Торғай облысының білім беру жүйесін зерттеген алғашқы жүйелі зерттеулердің бірі. Осы ерекшелігімен очерктің тарихи және деректік мән-мазмұны өте бағалы әрі құнды.

Мақаланың мақсаты – А. Васильевтің аталмыш тарихи еңбегін түпнұсқадан талдай отырып, оның тарихи деректік жән танымдық мән-маңызын талдау. Сонымен қатар тарихи очерктің анықтамалық сипаттағы деректері арқылы қазақ даласында орыс білімі жүйесін қалыптастыруға атқарған лауазымдық қызметтері тұрғысынан септігін тигізген шенеуніктердің, ағартушылық салада қызмет еткен мұғалімдердің, білім қуған шәкірттердің қатарын анықтау, оны өлкетанушылық мағлұматтармен толықтыру да мақаланың басты мақсаттарының бірі.

Материалдар мен қолданылған ғылыми әдіснамалар. Мақалға А. Васильевтің 1896 жылы Орынбор қаласында басылып шыққан «Исторический очерк русского образования в Тургайской области» деп аталатын кітабының түпнұсқасы, Қазан университеті, Орынбор облыстық архивтерінің мұрағаттары, сондай-ақ патшалық Ресей тұсында баспадан шыққан қазіргі таңда өте сирек кездесетін тарихи еңбектер мен мерзімді басылымдардағы жазбалар пайдаланылды. Зерттеу әдіснамасына гуманитарлық ғылымдар саласында қолданылатын салыстыру, аналитикалық сараптау, жинақтау әдіс-тәсілдері пайдаланылды.

Нәтижелер. Патша үкіметінің отаршылық саясатына қарсы қару алып күрескен Кенесары ханның қозғалысын ауыздықтау мақсатында қазақ даласының ішкі өңірлеріне Орынбор (Торғай), Орал (Ырғыз), Райым, Н. Перовск сынды әскери бекіністер салады. А. Васильевтің пікірінше, әскери бекіністерде мектеп ашудың нақты бастамасы Орынбор және Самара губернияларының генерал-губернаторы Катениннің 1858 жылы Торғай бекінісіне жасаған сапары барысында қолға алынды. Сол сапарда губернатор №53 дистанцияның басшысы, сұлтан Жәңгіровка (Джангеровке) жергілікті халықтан бекіністе орыс мектебі ашылса, балаларын оқуға беруге ықыласты бола ма, болмай ма деген мәліметті жинауды тапсырады. Жергілікті тұрғындар генерал-губернатордың сауалын күптайды. Халықтың қолдауынан хабардар болысымен Орынбор әкімшілігі іске кіріседі. 1859 жылы генерал-губернатордың міндетін атқарушы Балкашин Шекаралық комиссияға мектептің жұмысын жолға қою туралы ұсыныстар дайындауды тапсырады. Бұған Шекаралық комиссия төрағасы, білім мен ғылымға жаны жақын В.В. Григорьев күлшына кіріседі. Ол мектептердің қай бекіністерде ашылатынын айқындап, мектептердің жұмысын жолға қоятын жалпы Ережені дайындайды, ал гарнизон инженері, поручик Алексеев мектеп ғимаратының сызбалық жобасын жасайды (Васильев, 1896: 59-63).

Орынбор, Орал далалық бекіністері мен Троицк қаласындағы орыс-қазақ бастауыш мектептері. 1860 жылы Орынбор облыстық басқармасының (бұрынғы Шекаралық комиссия) төрағасы В.В. Григорьев далалық Торғай, Ырғыз, №1 форт (Арал теңізі маңындағы Райым бекінісі), Перовск (қазіргі Қызылорда) бекіністерінде және шекара бойындағы Троицк қаласында мектеп ашу үшін Орынбор мектебін 1857 жылы аяқтаған алғашқы түлектері қатарынан 3 кісіні - Торғайға - Ыбырай Алтынсаринды, Ырғызға – Шахмұрат Құлыбековті, Троицкіге – Нұрым Мұнсызбаевты, ал 1863 жылы екі түлекті - №1 фортқа – Жолмұхаммед Байжановты, Перовскіге (қазіргі Қызылорда) - Халилула Құнановты бекітеді (Васильев, 1896: 64-68).

Аталмыш әскери бекіністердің ішінде алғаш орыс-қазақ мектебі ашылған жер Троицк қаласы болады. 1860 жылы шекара бойындағы қазақтармен қарым-қатынас жасауды үйлестіретін өкіл Жуковский Троицкідегі татар-мұсылмандық оқудың күшейіп бара жатқанын айта келе, қалада бастауыштық білім беретін орыс мектебін ашуды ұсынады. Бұл ұсынысқа 24 қазақ би-султандары қол қойған өгінішті де тіркейді. Онда қазақ басшылары мектеп ашылған жағдайда, оның шаруашылық шығынын өз мойындарына алатын жазады.

В. Григорьев аталмыш ұсыныс негізінде Орынбор және Самара генерал-губернаторы Безакқа шығады. Оның 1861 жылдың 16 қаңтарында губернаторға жазған хатында Троицкіде орыс-қазақ мектебін ашу қажеттілігін: «Шығыс Орда қырғыздары (қазақтары) балаларын Троицктегі татар молдаларына оқуға беруде. Қазіргі таңда татар молдалар қырғыздың 50-ге дейін балаларын оқытып жатыр. Молдалар нені және қалай оқытады, олардың берген фанатизмдік білімі шәкірттердің психикалық және моральдық жағына қандай зиянды әсер ететін жағдайы, бұрыннан белгілі болғандықтан, кеңірек айтудың қажеті шамалы. Бұған қарсы түру үшін Троицкіде қырғыз (қазақ)

балалары үшін мектеп ашу керек, онда олар тек татарша ғана емес, орысша сауаттылықты да үйренетін болады. Мұны орыс тілін білу қажет екенін түсінген, молдаларға тек мұқтаждық жолында ғана мойын бұратын қырғыздардың (қазақтардың) көпшілігі қатты қалап отыр», - деп түсіндіреді (Ильминский, 1891-Б: 136).

Генерал-губернатор В. Григорьевтің ұсынысына құптайды. Губернатордан қолдау тапқан ол Троицкіде мектеп ашуға қызу кіріседі. 1861 жылдың 1 қыркүйегінде Троицкі орыс-қазақ мектебі ашылып, өз жұмысын бастайды. Троицк мектебінің мұғалімі болып Н. Мұнсызбаев, ал дін сабағын оқытушысы ретінде Қазыбай Орынбаев бекітіледі.

Мектептің ашылуына қазақ даласында іссапармен жүрген В. Григорьев арнайы келіп қатысады. Айтулы оқиғаға орай мектеп ашылған күні ат жарыс-бәйге ұйымдастырылып (Васильев, 1896: 72), 15 қыркүйек күні қазақтардың сыйлы кісілеріне (24 кісі) салтанатты дастархан жайылады (Веселовский, 1887: 196).

Троицк мектебі туралы В. Григорьев сол жылдың 29-қазанында Санкт-Петербургте шығатын «Северная пчела» газетінің №241 санында «Троицкий житель» деген бүркеншік есіммен «Открытие киргизской школы в Троицке» деген мақала жариялайды (Троицкий житель, 1861: № 241).

Троицк қаласы - 1884 жылға, яғни Николаевск уезінің орталығы болып Қостанай қаласына көшірілгенге дейін Шығыс Орда өңірінің орталығы болып келді. Қалада Шекаралық комиссияның атынан қарым-қатынас жасайтын тұрақты өкілі (попечитель) қызмет атқарады және өңірді басқару, сондай-ақ қазынашылық-қаржылық мекемелер жұмыс жасады. Мысалы, 1865 жылы №26 дистанцияның басшысы Сүйінішғали Янбуринге өмірбойлық пенсия тағайындалады, ал оны алу жолы ретінде Троицк қаласының қазынашылық мекемесі белгіленеді (ГАОО, 7901: 1-2).

Троицк мектебінен кейін 1864 жылдың 8 қаңтарында Торғай, сол жылдың 25 қазанында Ырғыз бекіністерінде бастауыш орыс мектептері салтанатты түрде ашылады (Васильев, 1896: 65). Оларды ашудың бірнеше жылдарға созылуының басты себебі мектепке лайық ғимараттардың дайын болмауына байланысты болады. Ал №1 форт пен Перовск бекінісіндегі мектептер жайындағы деректер, А. Васильевтің пікірінше, Орынбор архивінде сақталмаған. Бір белгілісі, 1863 жылы №1 фортқа Ж. Байжанов, Перовскіге Х. Құнанов бекітіледі. 1864 жылы Ж. Байжановты Момын Байдосов алмастырады (Васильев, 1896: 68).

А. Васильев патшалық Торғай облысына орысша білімді таратудың «Екінші кезеңін» 1869-1891 жылдар аралығы деп көрсетіп, кезеңді үш тарауға бөліп талдайды. Тараулардың атауы мынадай:

1. Торғай облысындағы бастауыш қазақ-орыс және орыс мектептері;
2. Қазақ мұғалімдер мектебі (Ор қаласында жұмыс істеп тұрған кезеңі);
3. Торғай облысы қазақтарының балалары үшін оқу орындарында тағайындалған стипендиялар.

Облыс көлеміндегі орыс-қазақ және орыс мектептерінің ашылу тарихы, жай-күйі, қызмет атқарған мұғалімдері туралы мәлімет берілетін бірінші тарауда 1868 жылдың 21 қазанында бекітілген Далалық облыстарды басқарудың уақытша Ережесінен кейінгі білім саласында орын алған өзгерістердің нәтижесі негізінде жүргізілген жұмыстар сипаты баяндалады. Аталмыш Ереже бойынша, әрбір далалық облыстарға халық ағарту ісі үшін жыл сайын бюджеттен 8 мың руб. қарастырылу көзделеді.

1870 жылы облыстың әскери губернаторы Орынбор аймағының басшысы Крыжановскийге облыстағы халық мектептерін дамытудың, халық мұғалімдерін (народный учитель) дайындау жобасын ұсынады (Васильев, 1896: 79). Орынбор генерал-губернаторы аталмыш мәселелерді шешу үшін жасақталған арнайы комиссияның отырысында Торғай облысының басшысына мұғалімдер дайындайтын семинария мен облыс көлемінде жаңадан ашылатын мектептердің құрылыс жұмыстарының сметасын жасауды және ауылдарда шығыны аз, оқушының ата-анасы жанынан айырмайтын, көшпелі тұрмысқа ыңғайлы мектептер жобасын дайындауды тапсырады (Васильев, 1896: 79).

А. Васильев «Екінші кезеңде» уезд орталықтарындағы бастауыш мектептерді екі сыныптық үлгіге ауыстыру, болыстардан (волость) бастауыш мектептер ашу жұмысы және қазақ мектептеріне оқытушылар дайындайтын Мұғалімдер мектебін ашу жұмыстары жүзеге асқанын жазады. Торғай облысында мектептар ашу ісіне инспектор Б.Алтынсарин көп үлес қосқанын ерекше атап өтеді. Аталмыш кезеңде, Торғай, Ырғыз, Троицкідегі бастауыш мектептер мәртебесі екі сыныптық дәрежеге өтіп, бастауыш мектептер болыстардан ашыла бастайды. 1887-1891 жылдар аралығында 7 болыстық мектеп, атап айтқанда, Қарабұтақ, Бөрте, Обаған, Жетіқара-Шұбар, Қаратоғай, Әуликөл, Мендіқара болыстарында бастауыш мектептер өз жұмыстарын бастайды. 1883 жылы Торғайда Б. Алтынсариннің бастамасымен Яковлев атындағы кәсіптік мектеп салтанатты түрде ашылады. Сонымен қатар облыс әкімшілігі қыз балалар үшін 1887 жылы Ырғызда орыс мектебін, 1891 жылы Торғайда орыс-қазақ, Қостанайда орыс мектебінің жұмысын жолға қояды. Ырғыздағы орыс ұлтының қыздары үшін ашылған орыс мектебі жанынан қазақ қыздары үшін 20 орындық интернат жұмыс жасаса, Торғайдағы мектепте алғашқыда 12 қазақ қызы, 10 орыс қызы білім алады.

Облыс әкімшілігінің назарынан оңтүстіктегі уездер ғана емес, солтүстіктегі уездер де

(Қостанай, Ақтөбе) назардан тыс қалмайды. Орыс переселендері көптеп қоныстанып жатқан аталмыш уездерде бірнеше таза орыс мектептері ашылады. 1892 жылы «Тургайские областные ведомости» газеті 20 мыңдық Қостанай қаласында мектептерге сұраныстың артуына байланысты соңғы 2-3 жылда бұрыннан келе жатқан екі сыныптық орыс-қазақ мектебінен басқа сегіз мектеп ашылғанын хабарлайды (Тургайские областные ведомости, 1892: 19).

Қазақ мұғалімдер мектебі (Ор қаласында жұмыс істеп тұрған кезеңі). Орынбор өлкесінде ашылған уездік және жоспарда ашылатын болыстық мектептерге мұғалімдер дайындау мәселесі өлке басшылығының тарапынан 1870 жылдан бастап қолға алынады. 1870 жылдың 3 сәуірінде Орынбор губерниясындағы мектептердің директоры Колесниковтың төрағалығымен өткен Комиссия жұмысында аталмыш мәселе арнайы талқыланып, қазақ және башқұрт мектептеріне мұғалімдер дайындау үшін арнайы пансионат ашу, оған уездік орталықтардағы бастауыш мектептерді бітірген оқушыларды қабылдау, егер ондай мүмкіндік болмаса пансионат жанынан дайындық бөлімдерін, ал уездік мектептер жанынан педагогикалық курс ашу мәселелері көтеріледі. Комиссия талқылаған аталмыш мәселені Орынбор өлкесінің генерал-губернаторы Крышановский Қазан оқу округінің басшысы (попечитель) Шестаковқа жолдайды. Шестаков жобаға пікір білдіру үшін Қазан университетінің профессоры Н. Ильминскийді тартады (Васильев, 1896: 105-107).

Н. Ильминский жобаға қатты қызығушылық танытып, оған өз пікірі мен көзқарасын 1871 жылдың 7 наурызында «Орынбор өлкесінде бөгде жұрттарға арналған мұғалімдер мектебі туралы пікір» (Мнение об учительской школе для инородцев Оренбургского края) деп атаған жазбасында білдіреді. Онда ол бөгде жұрт арасында жүргізілетін халық ағарту ісінің түпкі мақсатына «жалпы адамзаттық және саяси мүддеге» тоқайласуы тиіс екенін айта келе, мұғалімдер мектебінің оқу үрдісі қазақтарды татарлық-мұсылмандықтан сақтауға, орыс мәдениетіне деген ынтазарлықты қалыптастыруға құрылуы қажет екенін, аталмыш мақсатты жүзеге асыру үшін қазақ тілінде кітаптар шығаруды, араб әліпбиін орыс алфавитіне көшіру мәселелерін алға тартады. Мұғалімдер мектебін Орынбор қаласындағы қазақ мектебінің ғимаратына орналастыруды ұсынады (Ильминский, 1891: 165-180).

1870 жылы көтерілген аталмыш бастама бөгде жұрттар арасындағы ағарту ісі «Халық ағарту министрлігінің» қарауына көшуіне байланысты әкімшілік-бюрократтық кедергілерге кезігіп көп жылдарға созылып кетеді. 1882 жылдың 10 маусымында 12 жыл бұрын Орынбор әкімшілігі тарапынан көтерілген мәселе жүзеге асып, Ор қаласында мұғалімдік мектеп ашу туралы шешім бекітіледі. Инженер Корф дайындаған мектептің жобасы қаржы тапшылығына байланысты жүзеге аспай, ғимарат жалға алынады. Мектеп 1883 жылдың 10 сәуірінде ашылады. Мектептің басшысы болып А.Г. Безсонов бекітіледі (Васильев, 1896: 113-117).

Мектеп 1888 жылы Ор қаласынан Орынборға көшіріледі. Себебі мектеп ғимараты өртке ұшырайды. А. Васильев 1888 жылды өртке және кейбір шәкірттердің бұзақылық көрсетуіне байланысты келеңсіз көріністер жылы деп көрсетеді. Мектептің 4 сынып оқушылары бұлғақ шығарып, тәртіпсіздік жасайды. Бұл оқиғаға оқу округінің басшысы арнайы келіп қызметтік тесеріс жүргізеді. Соның нәтижесінде 4 сынып оқушысы Битен Ботабаев оқудан шығарылады (Васильев, 1896: 122-124).

Бұрынғы оқу инспекторының «келеңсіз көріністер» деп бағалап, оның жай-жаспарын баяндамай отырған оқиғасы – мектеп басшысы А. Безсоновтың 3-4 сынып оқушыларына православия дінінің кітаптарын насихаттауына байланысты туындайды. Бұл оқиғадан Ы. Алтынсарин де шет қалмай, мектеп басшысының ісін сынайды (Ильминский, 1891: 22-23).

Ор қаласында жұмыс жасап тұрған кезде мұғалімдік мектепті 20 қазақ шәкірт бітіреді. Олардың ішінде Ы. Алтынсаринның Торғай мектебінен бітірген Ғ. Балғымбаев, Д. Тоқтабаев, И. Тоқмұхаммедов, Ж. Тобылбаев, Н. Дәулетқалиев, А. Әлімбаев (Алимбаев), Е. Үсенов сынды шәкірттері де бар еді (Васильев, 1896: 122-124). Мысалы, Ғ. Балғымбаев 1886 жылы Ы. Алтынсаринның шақырумен Қостанайдағы екі кластық орыс-қазақ мектебінің мұғалімдік қызметіне орналасады. 1889 жылы ол төсек тартып ауырып жатқан ұстазының күні-түні қасында болып күтіп бағады, оны ақтық сапарға шығарып салады (Центральная научная библиотека, 397-1: 213-214).

Торғай облысы қазақтарының балалары үшін оқу орындарында тағайындалған стипендиялар. Қазақ өлкелерімен шекаралас Орынбор, Троицк қалаларында орысша оқытатын гимназиялық оқу орындары ашылуына байланысты қазақ балалары үшін арнайы вакансиялар бөлініп, оған стипендиялар тағайындалды. 1868 жылдың 28 қарашасында Орынбор гимназиясы жұмысын бастайды. Қазақ балаларына гимназиядан 30 стипендия тағайындалып, оның 12-сі – Торғай облысына, 10-ы - Орал облысына, 8-і - Бөкей ордасына бөлінеді. Гимназияның ашылуына байланысты 1869 жылы 19 жыл жұмыс жасаған Орынбор орыс-қазақ мектебі түбегейлі жабылады.

1871 жылы Троицк азаматтық гимназиясын ашу мәселесі көтеріледі. Бұл бастама Троицк қаласының саудагер-көпестердің тарапынан көтеріледі. Қала тұрғындарының бастамасын далалық қазақтар да қолдайды. Олар құрылысқа 4507 руб. көлемінде қаржылай көмек көрсетеді және 8153 руб. қаражаттың 5 пайыздық өсімін Л.Ф. Баллюзек атындағы екі стипендияға тағайындайды.

Гимназия 1873 жылдың 23 қыркүйегінде ашылады (Двадцатипятилетие Троицкой гимназии, 1900: 1-8). 1880 жылы гимназия жанындағы қазақ балаларына арналған пансионат 1880 жылы ашылып, оған 30 орын беріледі (Васильев, 1896: 138). А. Васильев Троицк гимназиясында алғаш оқығандар қатарында М. Қарабаев, Б. Қаржасов, Осм. Төлеков, Ш. Барлыбаев, С. Котлев, Е. Шелеков (Ищ. Чилеков), Осм. Жангерев, М. Сейдалиев, Шығ. Көшерев (Шиг. Кочуров) сынды қазақ балалары болғандығын көрсетеді. Сонымен бірге ол 1878-1891 жылдар аралығында Троицк гимназиясында білім алған 12 стипендиаттардың аты-жөнін, қай жылдары, қандай сыныпта оқығандарынан мәлімет беретін кесте ұсынады (Васильев, 1896: 140-141).

Торғай облысының қазақтарына арналған жоғары, орта және арнайы оқу орындарындағы стипендиялар. Гимназия бітірген шәкірттерге Ресей империясының Санкт-Петербург, Қазан қалаларындағы жоғары оқу орындарына, Красноуфим реальдық училищелерге жол ашылатын. Оның үстіне аталмыш оқу орындары үшін қазақ қауымы арнайы стипендиялар тағайындайды. Осы стипендиялардың арқасында Қазан, Санкт-Петербург университеттерінде Торғай облысы қазақтарының балалары білім алады. Ол шәкірттер Орынбор, Троицк қалаларындағы гимназиялық мәртебесі бар орта мектепті бітіргендер еді. Олардың жоғары оқу орындарында білім алуы үшін Торғай облысының қазақ қауымы Қазан университетіне Генерал-губернатор Н.А. Крыжановский атындағы арнайы стипендиялар тағайындайды. А. Васильевтің көрсетуінше, 1877-1891 жылдар аралығында аталмыш стипендия арқылы 8 шәкірт білім алады. Олардың алтауы Торғай облысынан болса, екеуі (Қосбақов пен Қаратаев) Бөкей ордасы мен Орал облысынан келген шәкірттер болды (Васильев, 1896: 144).

Қазақ даласындағы мектептердегі оқушыларды кәсіптік мамандыққа баулу мақсатында Мұғалімдер мектебін бітірген шәкірттерге Красноуфим реальдық (кейін өндірістік) училищесі мен оның жанындағы ауыл-шаруашылық бағыттағы орыс-башқұрт мектептеріне оқу стипендиясы бөлініп отырды. 1886-1891 жылдар аралығында арнайы стипендиямен оқыған 17 шәкірттің сегізі түрлі мамандықтарды игеріп шығады (Васильев, 1896: 145-148).

Торғай облысында орысша білім беруді орнатудың үшінші кезеңін А. Васильев 1892-1896 жылдар аралығы деп санайды. Бұл аралықты далалық өлкелерде ауылдық мектептерді ашып, оның жұмысын жолға қою басты көрініс алды. Ресей империясының далалық облыстарды басқару туралы 1891 жылдың 25 наурызында шыққан жаңа Ереже бойынша, әлеуметтік саланың шығыны, соның ішінде ағарту саласы да жергілікті жерден жиналатын салық негізінде қаржыландыру көзделді. Сол себепті мектеп ісі саласында шығыны аз жұмыстарды қолға алу қарқынды жүргізілді. Бұл орайда әкімшілік қазақтың тұрмыс-тіршілігіне қолайлы, мұсылмандық татар білімін таратушылардың тәжірибесінен өткен көшпелі мектептер жұмысын жолға қояды қолға алады. Мұндай көшпелі мектепті «ауыл мектебі» деп атады. Оның мақсаты «татар, башқұрт, ортазиялықтардың қазақ даласындағы мектептерін ығыстыру» болып табылды Ауылдық мектептің дәрежесі бір сыныптық, болстық мектеп екі сыныптық мәртебеге ие болды. Ауылдық мектептің бір жылдық шығыны 324 руб., ал болыстық мектеп 2 мың руб. көлемінде қалыптасты (Васильев, 1896: 151-153).

Орысша білім беретін алғашқы ауыл мектебі 1892 жылдың 15 маусымында Қостанай уезі Кеңарал болысының Қарағайлы (№4 ауыл) ауылында ашылады. Алғаш ашылып отырған мектепті қолдау және оның керек-жарағына көмектесу мақсатында Торғай облысының әскери губернаторы 324 руб. қаражат бөледі (Тургайские областные ведомости, 1892: 6). Облыстық басылым бетінде ауылдық мектептің «Оренбургский листок» газетінде жарияланған орыс тіліндегі Ережесі қазақшаға аударылып басылады (Тургайские областные ведомости, 1892: 31). Сол жылдың аяғына дейін уезде Алакөл, Аралағаш, Тобыл, Қарадөңкөл, Сужарған сияқты 5 ауылдық мектеп ашылып, жұмысын бастап кетеді. 1894 жылдың 1 қаңтарына дейінгі көрсеткіш бойынша облыс көлемінде 25 ауылдық болса, 1895 жылдың басында олардың саны 35 мектепке жетеді. Онда 542 шәкірт білім алады. Сонымен қатар Ақтөбе және Қостанай уездеріндегі орыс поселкаларында орысша мектеп ашылып, олардың дәрежесі ауылдық мектеп мәртебесінде болады. Облыс көлемінде тез көбейіп жатқан бастауыш мектептерді мұғалімдермен қамтамасыз ету мақсатында әкімшілік 1894 жылы Қостанай қаласындағы екі сыныптық мектеп жанынан 2 жылдық Педагогикалық курс ашу мәселесін көтереді (Васильев, 1896: 157-158). 1897 жылы аталмыш Педагогикалық курс ашылып, өз жұмысын бастайды. Курстың ашылуы туралы «Тургайская газета» 1897 жылдың №108 санында арнайы хабарлама жазады. Онда Орынбор мұғалімдер мектебіне бөлінген 17 стипендияны Қостанайдағы Педагогикалық курсқа ауыстыру мәселесі көтеріледі (Тургайская газета, 1897: 108).

А. Васильев 1896 жылдың 1 қаңтарына дейінгі есеп бойынша облыс көлемінде 35 ауылдық мектеп жұмыс жасап жатқанын, ол мектептердің қай жылы ашылғанын, қандай мекенде орналасқанын және мектептің қалай аталатынын (қыстау бойынша және мектепті ашуға көп үлес қосқан кісінің аты) орналасқанын, мектептің мұғалімі кім екенін көрсететін деректік кесте жасайды (Васильев, 1896: 159-161). Бұл кестеден біздер ауылдық мектепке мұғалімдік қызметте болған 35 ұстаздың аты-жөнін көре аламыз. Солардың ішінде Алаш қозғалысының көрнекті қайраткері, ағартушы ғалым Ахмет Байтұрсынұлының есімін де байқаймыз. Зерттеудегі дерек

бойынша, ол 1895 жылы Ақтөбе уезі Бестамақ болысының №2 ауылдағы «Арынғазиев мектебінде» қызмет еткен (1 сурет).

ВЪ АКТЮБИНСКОМЪ УѢЗДѢ.		20-го января 1893 года за № 291.	15-го марта.	Беркадиев, оконч. курсъ киргизской учит. школы.
17	Миндыбаевская			
18	Косыбаевская	Въ № 2 аулѣ Актюб. вол., а затѣмъ перев. въ Каратург. волости.	8 февраля.	Мендыхановъ оконч. курсъ киргиз. учительской школы.
19	Алимбетская	Въ № 2 аулѣ Тереклинской волости.	14-го февраля.	Арастаналиевъ съ званіемъ сельскаго учителя.
20	Алчинбаевская	Въ № 3 аулѣ Уйеснаринской волости.	10-го февраля.	Калдиновъ изъ Актюбинскаго 2-хкласснаго училища.
21	Карамолинская	Въ № 5 аулѣ Буртинской волости.	12-го февраля.	Айчуваковъ, оконч. курсъ киргизской учит. школы.
22	Михайловская	Въ поселкѣ Михайловскомъ.	13-го марта 1894 г.	Тимобеев, оконч. курсъ Благотѣмен. учит. семинари.
23	Арунғазиевская	Въ № 2 аулѣ Актюб. вол., а затѣмъ перев. въ Бестамак. волости.	13 февраля 1894 г.	Байтурсыновъ оконч. курсъ киргиз. учительской школы.
ВЪ ТУРГАЙСКОМЪ УѢЗДѢ.		21-го		

1 сурет. А. Васильевтің кестесінен үзінді

А. Байтұрсынұлы Бестамақ болысында қызмет атқарғанын қосымша айғақтайтын көрініс – оның 1896 «Тургайская газетаның» №60 санында жариялаған мақаласы. Мақала «Корреспонденция (от нашего корреспондента) Бистамакская волость, Актюбинского уезда» деп аталады. Онда тілші өзі қызмет жасайтын ауылда ашылған №4 фельшерлік пункттегі шешекке қарсы егілген екпе жұмысы және қазақ даласындағы дәрігерлік қызмет мәселесін қозғайды (Байтұрсынов, 1896: 60).

Бұл А. Байтұрсынұлының екінші мақаласы болатын. Бұған дейін ол 1895 жылы аталмыш басылымда «Киргизские приметы и пословицы» деп аталатын тұңғыш мақаласын жариялайды (Байтұрсынов, 1895:39).

Ахметтанушылардың алғашқы буыны М. Дулатұлы, М. Әуезұлы сынды қайраткерлер ағартушының ауылдық мектептердегі қызметі Ақтөбе, Қостанай, Қарақаралы уезінде өткенін жазған еді. Бұл орайда, М. Дулатұлы өзінің ұстазының ауылдық мектептердегі педагогикалық қызметінің басталу жылы мен аяқталу мерзімін (тарихи хронологиясын), ұстаздық қызмет еткен уездерін дәл айқындап берді. Кезінде ол былай деп жазды: «Педагогическая деятельность А.Б. начинается с 1895 года. С период 1895 по 1909 год он учительствует Актюбинском, Кустанайском и Каракалинском уездах» (Дулатов, 1922: 20). Ал М. Әуезұлы «Ақанның елу жылдық тойы (юбилей)» деп аталатын мақаласында «Оқу бітірген соң әуелде мақсұт қылған жолмен ел ортасына барып қазақ балаларын оқытпақ ниетпен Ақтөбе уезі, Батпақты болысындағы Ахметкерей Қопсыбақовтардың ауылындағы ауылный школга барып оқытушы болған» (Әуезов, 1991: 18).

М. Әуезовтің «Ақтөбе уезі, Батпақты болысындағы Ахметкерей Қопсыбақовтар» дегені отырғаны анықтамалық тарихи жазба деректерде Бестамақ болысының управителі Ахметкерей Косваковпен (Памятная книжка, 1899: 40) бір кісі болса керек.

Торғай облысында ашылған көшпелі ауыл мектептерінің жұмыс тәжірибесі көрші аймақтарға үлгі бола бастайды. Ақмола облыстық «Дала уалаяты газетасының» 1896 жылғы №20 санында қазақтың көшпелі тұрмысына қолайлы екендігі ерекше ықыласпен аталып өтеді (Дала уалаятының газеті, 1994: 545).

Очеркте Торғай облысының территориясындағы ауылдық мектептерге жетекшілік жасайтын болыстық мектептер жұмыстарына А. Васильев тарпынан тарихи сипатама берілген. Ол облыс көлеміндегі жеті болыстық, атап айтқанда, Қарабұтақ, Бөрте, Обаған, Шұбар-Жетіқара, Қаратоғай, Әуликөл, Мендіқара мектептерде 1892-1895 жылдар аралығында білім алған оқушылардың саны, мектепті ұстауға жұмсалған шығын көлемі көрсетілген кесте ұсынады (Васильев, 1896: 171).

Қарабұтақ болыстық мектебі екі сыныптық мәртебеге өтіп, онда Ор Мұғалімдер мектебінің түлегі, Ы. Алтынсаринның шәкірті Ғ. Балғымбаев жемісті еңбек етеді. Оның Ресей императорының таққа отыру күні Қарабұтақ форпостында қалай тойланғаны туралы жазған «Қарабұтақ» атты мақаласы «Тургайская газетаның» 1897 жылғы 29 мамыр күнге санында жарияланады (Балғимбаев, 1896:74). Қарабұтақ мектебінен кейін Ғ. Балғымбаев алдымын Ырғыз уезінің, одан соң Торғай облысының білім инспекторы, «Тургайская газетада» редакторлық қызметтерін атқарады.

Орыс-қазақ қыздар мектебі. 1892-1895 жылдары патшалық әкімшілік облыс көлеміндегі оқушы қыздарға арналған мектептер жүйесін дамытуға да көңіл бөледі. Бұған дейін ашылған Ырғыз, Торғай қыздар мектебіне қосымша 1893 жылдың 10 наурызында Қостанайда орыс, 1896 жылдың 26 қыркүйегінде Ақтөбеде, сонымен қатар Қарабұтақта қыздарға арналған орыс-қазақ мектептері ашылады. Осылайша облыс көлеміндегі оқушы қыздарға арналған мектептің саны 5-ке жетеді (Васильев, 1896: 172-174).

Оқушы қыз балаларға арналған мектептер санын көбейту мақсатында 1894 жылы әскери

генерал-губернатор Барабаш Қостанайда прогимназия (4 жылдық толық емес орта мектеп) ашу жайында бастама көтереді. Қазақ әлеуметі қыздар прогимназиясын ашуға бір реттік көмек ретінде 12000 мың руб. қаржы жинайды, қала қауымдастығы жыл сайын 1830 руб. қосып отыруды міндетіне алады (Васильев, 1896: 172-174).

1895 жылдың 8 қазанында прогимназия салтанатты түрде ашылады. Оның ашылу салтанатына жергілікті орыс-қазақ жұртының өкілдері шақырылады. Қазақ қауымы қатарынан Ы. Алтынсариннің жесірі Айғанис Алтынсарина, Шолпан Қаржасов (уезд әкімшілігінің аудармашысы Х. Қаржасовтың жұбайы болуы мүмкін), Қатира Тоқтабаева (мектеп ұстазы Д.Тоқтабаевтың жұбайы болуы мүмкін) қатысады. Іс-шараға 1894 жылы А. Васильевтің орнына Торғай облысының инспекторы болған А. Алекторов те қатысады. Бұл шара туралы «Тургайская газетада» «И.К.» деген автор хабарлама жариялайды (ИК, 1895: 42).

А. Васильев алды 1864 жылы ашылған Торғай, Ырғыз, Қостанай, Ақтөбе, Ырғыз, Қарабұтақта орналасқан екі сыныптық орыс-қазақ уездік мектептердің 1892-1895 жылдар аралығындағы жай-күйлеріне, жұмысына сипаттама береді. Аталмыш жылдар аралығында уездік мектептерде білім алған оқушылардың саны көрсетілген кесте де ұсынады (Васильев, 1896: 177-182).

Үшінші кезеңнің екінші тарауында А. Васильев Торғай облысындағы бастауыш орыс мектептерінің ашылу тарихы мен жай-күйіне тоқталады. 1892 жылдарға дейін облыс көлемінде 4 орыс мектебі (2 -бір сыныптық, 1- қыздар мектебі, 1- ересектерге арналған кешкі мектеп) болса, 1892 жылдардан бастап Қостанай және оның аумағында орыс жұртының көптеп қоныс аударып келуіне байланысты 1895 жылы әр түрлі мәртебедегі мектептер саны 24-ке жетеді. Бұл орайда орыс мектептерінің көптеп ашылуына православия шіркеуінің белсенді көмектескенін айта кету керек. Жаңадан ашылған мектептердің басым көпшілігі шіркеу жанынан (приходская) немесе оның тікелей қолдауы арқылы ашылады.

1891 жылы Қостанай қаласында Орынбор епархиясының мектеп ісі Кеңесінің Николаевск бөлімі ашылып, оған Қасиетті Синод 1200 руб. көлемінде қаражат бөліп отыруды және кітаптармен қамтамасыз етуді қолға алады. Бұл қаражат жаңадан ашылып жатқан орыс поселоктарындағы мектептерге көмек ретінде жұмсалып отырды. Православия шіркеулері алдымен мінажат үйі жанында жұмыс жасайтын «Сауат ашу» (Школа грамотности) мектептерін және дәрежесі ауылдық мектеп мәртебесіндегі бастауыш мектептерді ашуға күш салады. Осындай харекеттердің арқасында 1896 жылы Қостанай уезінде шіркеулер жанынан 4 приходская, 9 сауат ашу мектептері жұмыс жасайды. Тобыл өзенінің бойындағы Степановский, Борислвский, Михайловский сияқты орыс поселкаларында ауылдық мектептер ашылады (Васильев, 1896: 190-192).

Орыс мектептерін ашуда шіркеу ықпалының күшеюі бұрын мектептерде дәріс беріп жүрген оқытушылардың дін ісіне тікелей араласуына әкеліп соқтырады. Айталық, кезінде орыс-қазақ мектебінің меңгерушісі болған Ф. Соколов шіркеудегі священник қызметіне ауысып, дін ісімен түбегейлі айналысады. Бірақ ол мектептегі дін сабағынан қол үзбейді. Сол сияқты священник П. Гордеев те шіркеудегі қызметімен қатар мектепте дін сабағына дәріс береді. Діни қызметкер ретінде ол 1898 жылы «Оренбургские епархиальные ведомости» журналының №8-11 сандарында «Г. Кустанай» деген атпен мақала жариялап, Қостанай қаласына қоныс аударушылардың тарихы мен олардың арасында православия дінін жүргізу жөніндегі жұмыстар туралы мәліметтер береді. Онда ол мектеп ашу ісінде білім инспекциясы мен шіркеу қоян-қолтық жұмыс жасағанын, 1898 жылға дейін уезде 5 шіркеу, халық ағарту министрлігіне қарасты 8 мектеп жұмыс жасап тұрғанын жазады (Гордеев, 1898, 11: 435).

Сонымен қатар 1891 жылы 14 сәуірде Қостанайда «Торғай облысының Қостанай және Ақтөбе уездеріндегі бастауыш білімге қамқорлық қоғамы» құрылады. Қоғам өзінің жұмысын балалар үйін ашудан бастайды. Бұл іске священник Ф. Соколов (Алтынсарин тұсында Қостанай екі кластық орыс-қазақ мектебінің меңгерушісі болады) көп көмек көрсетеді. Алғашқыда балалар үйіне қазақ ауылдарында жерді жалға алып күн көріп жүрген орыс жұртының 14 баласын қамқорлыққа алады. 1892 жылы Қоғам Қостанайда «тегін халықтық оқу залын» ашады. 1894 жылы оқу залында 1120 томдық 467 кітап қоры болады. 1893 жылы Қоғам 20 орынға лайықталған бір сыныптық мектеп-интернат ашады (Васильев, 1896: 186-187).

Орынбордағы қазақ мұғалімдік мектебі. 1889 жылы Ор қаласындағы қазақ мұғалімдерін дайындайтын мектеп Орынборға көшіріледі. Алғашқыда мектеп жалға алынған жеке үйге – Ильин үйіне орналасады. Бір жылдан соң ол кезінде Ы. Алтынсарин оқыған бұрынғы қазақ-орыс мектебінің ғимаратына (Большая улица, кейін Николаевская, қазіргі таңда Советская көшесі) орналасады.

Алғашқыда мектепте бірыңғай қазақ балалары оқыса, 1892 жылдан бастап оған орыс жұртының өкілдері де қабылдана бастайды. Мұның себебі аталмыш жылдарда орыс мектебінің мұғаліміне сұраныс артады. Мұғалімдер мектебінің Орынбор кезеңінде қабылдау сынақтарының талабы күшейтіледі. Сонымен қатар үміткерлерден денсаулығына назар аударылып, олардан шешекке қарсы екпе талап етілетін болады.

1890-1895 жылдар аралығында қазақ оқушылары қатарынан мектепті жыл сайын 2-ден 8-ге

дейін түлектер тамамдап отырады. Аталмыш жылдар аралығында Орынбор мұғалімдер мектебін 14 кісі толық аяқтап шыққан. Мұны А. Васильевтің түлектердің аты-жөнін, қай жылы түсіп, қашан бітіргенін, қай жерден келгенін және қайда қызмет атқарып жатқанын көрсететін кестеден көре аламыз. Онда А. Балғымбаев, Н. Құлжанов, К. Сейдалиев, А. Байтұрсынұлы сынды түлектердің аты аталады (Васильев, 1896: 192-195).

Үшінші кезеңнің (1892-1895жж) қыр-сыры баяндалған бөлім екі тараумен аяқталады. Ол тараулар «Торғай облысының қазақтары үшін жоғары, орта және арнаулы оқу орындарындағы стипендиялар» және «Торғай облысы инспекциясының қазіргі жай-күйі (облыстағы туземдік мектеп пен медреселердің жағдайымен қоса)» деп аталады.

Торғай облысының балаларына арналған стипендиялар иегері қатарынан аталмыш кезеңде Қазан және Санкт-Петербург университетінде 4 шәкірт білім алады. Олар Саматов (Санкт-Петербург), Едігин (Идигин) – (Қазан), Беримжанов (Қазан), Қаратаев (Қазан). 12 шәкірт Орынбор гимназиясындағы қазақ балаларына арналған стипендиялар бойынша оқиды. Олардың қатарында орысша алғашқы білім алған белгілі әулеттің балалары бар екендігін көруге болады (Васильев, 1896: 205-216).

Торғай облысы оқу инспекциясының жай-күйін сипатталған тарауда А. Васильев 1879 жылдан басталған білім жүйесі дұрыс бағытта дамып орнығып, өз жемісін беріп отырғанын, о баста саусақпен санарлық орыс-қазақ мектептердің саны 1895 жылға 59-ға жеткенін, мектеп санының күрт өсуіне және облыстың территориясының ауқымдылығына байланысты білім саласын қадағалайтын инспекторлардың санын арттыру мақсатында орталық органдарға бірнеше рет ұсыныс айтылғанын, бірақ ол ұсыныстар әлі күнге дейін қанағаттандырылмай келгендігін қынжыла жазады.

Білім саласының әкімшілігі облыс көлемінде орысша білімді таратумен қатар туземдік (мұсылмандық деп таныған дұрыс) мектеп-медреселердің оқу жұмысын қадағалауды назардан тыс қалдырмайды. Мектеп-медреселердің оқу жұмысын бақылау 1868 жылғы Ереже бойынша облыстық және уездік әкімшілікке жүктелсе, 1874 жылы білім саласының әкімшілігінің қарауына өтеді. 1877 жылы Халық ағарту министрлігі мектеп-медреселердің жұмысын жүргізудің Нұсқаулығын жасақтап, оны облыс әкімшілігінің қарауына ұсынады. Облыс әкімшілігі Нұсқаулықтың қабылдауына қарсы болады, себебі қазақ даласында ресми түрде мұсылмандық мектеп-медреселер тіркелмегенін, олар бейресми түрде жұмыс жасайтынын, сондықтан оларды Нұсқаулық арқылы заңдастырудың қажетсіз екендігін алға тартады. Оның Уақытша Ереженің 209 тармағын қолданып, қазақ әлеуметінде мектеп пен медресе ашуға қайырымдылық көмек, қаржат жинауға әкімшілік тарапынан рұқсат алу күзірегін тиімді қолдануды ұсынады. Дегенмен де, білім әкімшілігі тарапынан Нұсқаулық шығады, бірақ сол қағаз жүзіндегі Нұсқаулық күйінде қалады. Мұсылмандық мектептердің жұмысын қадағалау білім инспекторының және жергілікті әкімшіліктің міндетіне жүктеледі.

Инспектор А. Васильевтің дерегінше, 1892 жылы Торғай уезіндегі 76 мұсылмандық мектепте 887 бала оқиды. Ал Ырғыз уезіндегі мұсылмандық мектептерде 659 оқушы білім алған (Васильев, 1896: 219-221).

Тарихи очерктің соңғы бөлімі – **Қосымшалар**. Бұған автор мектеп жұмысы мен оқу ісіне қатысты тарихи құжаттарды, атап айтқанда, ержелер мен нұсқаулықтарды, жарғыларды жинақтаған. Олардың қатарында 1844 жылы 14 маусымда қабылданған «Орынбор қазақтары басқару туралы» Ережедегі Орынбор Шекаралық комиссия жанындағы қазақ балаларына арналған мектептің Тәртібі, Шекаралық комиссияның аталмыш Тәртіпті басшылыққа алудағы Нұсқаулығы, далалық бекіністердегі мектептердің Тәртібі, Торғайдағы Яковлев атындағы мектептің жарғысы, Торғай облысындағы орыс-қазақ ауылдық мектептердің Ережесі, ауыл мектептерінің қамқоршылары (блюстителдері) туралы Ереже, Башқұрт, қазақ, татар мектептерінің инспекторларына арналған Нұсқаулық, Торғай облысындағы мұсылмандық (туземдік) мектеп пен медреселерді білім саласының басшылығына бағындыру Тәртібі сынды тарихи құжаттар орын алған. Бұған қоса қазақ шәкірттері үшін тағайындалған арнайы стипендиялардың ережелері мен тәртібі, жарғылары берілген.

Мұндағы құжаттардың басым көпшілігі бұрын-соңды ғылыми айналымға түспеген. Айталық, Торғайдағы «Яковлев» атындағы мектептің Жарғысы, ауылдық мектептердің Ережесі, «Башқұрт, қазақ, татар мектептерінің инспекторларына арналған Нұсқаулық» сынды құжаттарды зейінге алып зерделеу мәселесі аса маңызды. Инспекторларға мектеп-медресенің жұмыстарын қадағалауға кең мүмкіндік берген. Олар мектеп-медреседе қандай білім беріп жатқанын, қандай оқулықтар пайдаланатынын, мұсылмандық білім беретін мұғалімдердің сенімділігін қадағалайтын болған. Мұсылмандық мектеп ашылғанда оның жанынан орыс сыныптарын ашу да жүктелген (Васильев, 1896, Приложение: 63).

Түйіндей келгенде, Б. Алтынсариннен кейін Торғай облысының инспекторы қызметін атқарған А. Васильевтің «Торғай облысында орысша білімді таратудың тарихи очеркі» атты еңбегі - қазақ даласына орысша білімнің таралуы тарихын жүйелі түрде, хронологиялық кезеңдерге, ресми құжаттарға сүйене отырып баяндаған алғашқы ғылыми танымдық зерттеудің бірі.

Әдебиеттер тізімі

Әуезов М. Ақанның елу жылдық тойы (юбилей) // Ақ жол: Өлеңдер мен тәржімелер, публ. Мақалалар және әдеби зерттеу / Құраст. Р.Нұрғалиев. Алматы: Жалын, 1991.464 бет.

Байтурсунов А. Киргизские приметы и пословицы // Тургайская газета. 1895. 24 сентября. №39.

Байтурсунов А. Корреспонденция (от нашего корреспондента). Бистамакская волость, Актюбинск. уезда // «Тургайская газета», 1896, №60.

Балгимбаев Г. Карабутак // «Тургайская газета», 1896, №74.

Центральная научная библиотека «Ғылым Ордасы» Комитета науки МОН РК // Балгимбаев Г. Воспоминания об И. А. Алтынсарине, первом инспекторе народных училищ б. Тургайской области. Ф. 397-1, л. 213-214.

Васильев А.В. Исторический очерк русского образования в Тургайской области и современное его состояние. Издание Тургайского областного статистического комитета. Оренбург, Типо-литография Н.Н. Жаринова, 1896.

Василий Васильевич Григорьев по его письмам и трудам (1816-1881). Составитель Н.И. Веселовский. Издание Императорского русского археологического общества. С.-Петербург, Типография и хромолитография А.Траншеля, Стремянная, №12, 1887 г.

Государственный архив Оренбургской области (ГАОО), ф.6, оп.10, д.7901, л 1-2.

Гордеев П. Кустанай // Оренбургские епархиальные ведомости, 1898, №11.

Двадцатипятилетие Троицкой гимназии (1873-1898 г.). Историческая записка. Составлена по поручению педагогического совета преподавателями А.К. Зелецким и Ои: и Пушновыми законоучителем прототерием В.А.Лавровским. г.Троицк, Типография И.О. Лисаковской, 1900 г.

Дулатов М. Ахмед Байтурсунович Байтурсунов (Биографический очерк). Труды общества изучения Киргизского края. Вып. III, Оренбург, 1922 г.

Дала уалаятының газеті. Алматы: Ғылым, 1994. 816 б.

Ильминский Н.Н. Воспоминания об И.А. Алтынсарине. Казань, Типо-Литография В.М. Ключникова, 1891 г.

И.К. Открытие женской русско-киргизской прогимназии в Кустанае // «Тургайская газета», 1895, №42.

Памятная книжка, 1899 - Памятная книжка Тургайской области. 1899 год. Оренбург, Типо-литография Н. П.Жаринова, 1899 г.

Тургайская газета, Оренбург, 1897, №108.

Троицкий житель. О Троицкой школе // Северная пчела, 1861, № 241.

Тургайские областные ведомости, Оренбург, 1892, №19

Тургайские областные ведомости, Оренбург, 1892, №6.

Тургайские областные ведомости, Оренбург, 1892, №31.

References

Auezov M. Aqannyn elu jyldyq toiy (iubilei) [Fifty years of Baitursunov (anniversary)] // Aq jol: Olender men tarjmelер, publ. Maqalalar jane adebi zertteu / Kūrast. R. Nūrǵaliev. Almaty: Zhalyн, 1991. 464 bet. [In Kazakh].

Baitursynov A. A. Kirgizskie primety i poslovitsy [Kyrgyz signs and proverbs] // «Turgaiskaia gazeta», 1895, №39. [In Russian].

Baitursynov A. Korespondensia (ot našego korespondenta). Bistamakskaia volos, Aktъbinsk. uезда [Correspondence (from our correspondent). Bistamak volost, Aktyubinsk. county] // «Turgaiskaia gazeta», 1896, №60. [In Russian].

Balgimbaev G. Karabutak // «Turgaiskaia gazeta», 1896, №74 [In Russian].

Sentralnaia nauchnaia biblioteka «Ĝylym Ordasy» Komiteta nauki MON RK [Central Scientific Library “Gylym Ordasy” of the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan] // Balgimbaev G. Vospominania ob I. A. Altynsarine, pervom inspektore narodnyh uchiliş b.Turgaiskoi oblasti. F.397-1, l.213-214. [In Russian].

Vasilev A.V. Istoricheski ocherk ruskogo obrazovania v Turgaiskoi oblasti i sovremennoe ego sostoianie [Historical sketch of Russian education in the Turgai region and its current state]. Izdanie Turgaiskogo oblastnogo statisticheskogo komiteta. Orenburg, Tipo-litografia N.N.Jarinova, 1896. [In Russian].

Vasili Vasilevich Grigorev po ego pismam i trudam (1816-1881) [Vasily Vasilyevich Grigoriev according to his letters and writings (1816-1881)]. Sostavitel N.I. Veselovski. Izdanie Imperatorskogo ruskogo arheologicheskogo obşestva. S.-Peterburg, Tipografia i hromolitografia A.Tranşela, Stremannaia, №12, 1887 g. [In Russian].

Gosudarstvennyi arhiv Oreburskoi oblasti [State Archive of the Orebursk Region], f.6, op.10, d.7901, str.1-2. [In Russian].

Gordeev P. Kustanai // Orenburgskie eparhialnye vedomosti [Orenburg Diocesan Gazette], 1898, №11. [In Russian].

Dvadsatipatiletie Troiskoi gimnazii (1873-1898 g.) [Twenty-fifth anniversary of the Trinity Gymnasium (1873-1898)]. Istoricheskaia zapiska. Sostavlena po porucheniu pedagogicheskogo soveta prepodavatelami A.K.Zeleskim i O.i.Pușnovymi zakonouchitelem prototeriem V.A. Lavrovskim. g.Troisk, Tipografia I.O. Lisakovskoi, 1900 g. [In Russian].

Dulatov M. Ahmed Baitursunovich Baitursunov (Biograficheski ocherk) [Ahmed Baitursunovich Baitursunov (Biographical sketch)]. Trudy obşestva izuchenia Kirgizskogo kraia. Vyp. III, Orenburg, 1922 g. [In Russian].

Dala ualaiatynyn gazetı [Steppe newspaper]. Almaty: Gylym, 1994. 816 b. [In Kazakh].

Ilinski N.N. Vospominania ob I.A.Altynsarine [Memories of I.A.Altynsarin]. Kazan, Tipo-Litografia V.M. Kluchnikova, 1891 g. [In Russian].

I.K. Otkrytie jenskoj rusko-kirgizskoi progimnazii v Kustanae [Opening of the women's Russian-Kyrgyz progymnasium in Kustanai] // «Turgaiskaia gazeta», 1895, №42. [In Russian].

Pamiatnaia knijka Tęrgaiskoj oblasti. 1899 god. [Commemorative book of the Turgai region 1899] Orenburg, Tipo-litografiia N. P.Jarinova, 1899 g.

Turgaiskaia gazeta [Turgai newspaper], Orenburg, 1897, №108. [In Russian].

Troiski jitel. O Troiskoi shkole [About Trinity School] // Severnaia pchela, 1861, № 241.

Turgaiskie oblastnye vedomosti [Turgai regional statements], Orenburg, 1892, №19 [In Russian].

Turgaiskie oblastnye vedomosti [Turgai regional statements], Orenburg, 1892, №6. [In Russian].

Turgaiskie oblastnye vedomosti [Turgai regional statements], Orenburg, 1892, №31. [In Russian].

MPHTI 03.20

DOI 10.51943/1814-6961_2022_1_15

**МУХАММЕД-ХАНАФИЯ (ЧОКАН) ЧИНГИСОВИЧ ВАЛИХАНОВ ОБ ЭТНОНИМЕ
«КАЗАК», ЭТНОНИМЕ «КАЗАХ» И ЭТНОГЕНЕЗЕ КАЗАХСКОГО НАРОДА
(СТАТЬЯ ПЕРВАЯ)**

Абдиров Мурат Жеткергенович^{1*}

¹Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова, Казахстан, Алматы

*Автор-корреспондент
E-mail: abdirov.murat@mail.ru

Аннотация. В обширном творческом наследии Ч.Ч. Валиханова важное место занимают вопросы происхождения и формирования казахского народа и семантики этнонима «казах». Этой проблеме он специально посвятил две статьи: «Письмо профессору И.Н. Березину» (1852 г.) и «Киргизское родословие» (1852-1853 гг.), хотя обращался к этой теме и в других работах. Разумеется, в его эпоху ученым были неизвестны многие восточные произведения по истории казахов, поэтому он опирался на доступные источники, в том числе, на героический народный эпос, на проверенные исторические факты. Таким образом, именно он заложил научно-теоретические основы исследования этногенеза казахского народа, они и по сей день не потеряли своей актуальности, поэтому являются основополагающими принципами при исследовании национально-культурной идентичности казахов.

Ключевые слова: этнос, этимон, этноним, этногенез, узбеки, мангыты, ногаи, казахи, казахский народ, Золотая Орда, Алаш.

Статья подготовлена в рамках реализации проекта АРОР 11465477 «Разработка краткой истории Казахстана для иностранной аудитории» при финансовой поддержке Министерства образования и науки Республики Казахстан.

FTAMP 03.20

**МУХАММЕД-ХАНАФИЯ (ШОҚАН) ШЫҢҒЫСҰЛЫ УӘЛИХАНОВ
«ҚАЗАҚ» ЭТИМОНЫ, «ҚАЗАҚ» ЭТНОНИМІ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ
ЭТНОГЕНЕЗІ ТУРАЛЫ (БІРІНШІ МАҚАЛА)**

Әбдіров Мұрат Жеткергенұлы^{1*}

¹Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты, Қазақстан, Алматы

*Автор-корреспондент
E-mail: abdirov.murat@mail.ru

**МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENTS**

**ДЕРЕКТАНУ ЖӘНЕ ТАРИХНАМА
ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ И ИСТОРИОГРАФИЯ
SOURCE STUDING AND HISTORIOGRAPHY**

Әбсадық А.А., Қабылдинов З.Е., Арықбаева Ж.

А. ВАСИЛЬЕВТИҢ «ИСТОРИЧЕСКИЙ ОЧЕРК РУССКОГО ОБРАЗОВАНИЯ
В ТУРГАЙСКОЙ ОБЛАСТИ» АТТЫ ЕҢБЕГІНІҢ ТАРИХИ ДЕРЕКТІК
ЖӘНЕ ТАНЫМДЫҚ МАҢЫЗЫ (Очерктің II және III бөлімдері бойынша).....5

Абдиров М.Ж.

МУХАММЕД-ХАНАФИЯ (ЧОКАН) ЧИНГИСОВИЧ ВАЛИХАНОВ
ОБ ЭТИМОНЕ «КАЗАК», ЭТНОНИМЕ «КАЗАХ» И ЭТНОГЕНЕЗЕ
КАЗАХСКОГО НАРОДА (статья первая).....15

Хамраев А.Т.

«КИССАС УЛ АНБИЁ» НАСИРЕДДИНА БУРХАНИДДИНА РАБГУЗИ
В КОНТЕКСТЕ ОБЪЯВЛЕНИЯ ИСЛАМА ГОСУДАРСТВЕННОЙ
РЕЛИГИЕЙ ЗОЛОТОЙ ОРДЫ.....24

Ермуханова Х.К., Бексейтова А.Т.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ПОЛИЭТНИКАЛЫҚ ҚОҒАМ ТАРИХЫНЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ:
ТАРИХНАМАЛЫҚ ШОЛУ.....31

Мейрамбеков А.Қ., Закарья Р.

XX ғ. ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫ – XXI ғ. БАСЫНДАҒЫ НЕМІС
ТАРИХНАМАСЫНДАҒЫ КЕҢЕСТІК КЕЗЕНДЕГІ ҚАЗАҚСТАН МӘДЕНИЕТІ.....41

**ОРТА ҒАСЫРЛАР ТАРИХЫ
СРЕДНЕВЕКОВАЯ ИСТОРИЯ
MEDIEVAL HISTORY**

Коргабаева Г.К., Авалиев А.А.

ДИПЛОМАТИЧЕСКАЯ ПЕРЕПИСКА КАЗАХСКОГО ХАНСТВА
С СОСЕДНИМИ ГОСУДАРСТВАМИ (XVIII в.).....50

Темиргалиев Р.Д.

О ПОДСУДНОСТИ ЧИНГИЗИДОВ ТРАДИЦИОННОМУ СУДУ БИБЕВ.....61

**ЖАҢА ЗАМАН ТАРИХЫ
НОВАЯ ИСТОРИЯ
NEW HISTORY**

Динашева Л., Сандыбаева А.

ЛЕЧЕБНЫЕ УЧРЕЖДЕНИЯ ГОРОДА ТУРКЕСТАНА И ОКАЗАНИЕ
МЕДИЦИНСКИХ УСЛУГ В КОНЦЕ XIX – В НАЧАЛЕ XX ВЕКА.....69

Зинуров Р.Н.

АБУЛХАИР ХАН – БАШКИРСКИЙ СЛЕД. (СОБЫТИЯ И ФАКТЫ).....77

Мұхатова О.Х.

XIX ҒАСЫРДЫҢ ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ
ПРАВОСЛАВИЕЛІК МИССИОНЕРЛЕРДІҢ ҚЫЗМЕТІ.....89

Абдулина А.Т.

К ИСТОРИОГРАФИИ ПРОБЛЕМЫ ПРАВОСЛАВНОГО
МИССИОНЕРСТВА В КАЗАХСТАНЕ.....101

Қуанбай О.Б.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ САРЖАНА КАСЫМУЛЫ В НАЦИОНАЛЬНО-
ОСВОБОДИТЕЛЬНЫХ ВОССТАНИЯХ КАЗАХСКОГО НАРОДА В 1825–1836 ГГ.....109

**КЕҢЕС ДӘУІРІ ТАРИХЫ
ИСТОРИЯ СОВЕТСКОГО ПЕРИОДА
SOVIET PERIOD HISTORY**

Капаева А.Т., Касымова Д.Б. ФОРМИРОВАНИЕ КАДРОВ В СОВЕТСКОМ КАЗАХСТАНЕ: СТИЛЬ ЖУМАБАЯ ШАЯХМЕТОВА.....	120
Ахмет А.Қ. УНИВЕРСИТЕТ ТАРИХЫ: ТАСАДА ҚАЛҒАН ДЕРЕКТЕР.....	130
Мырзатаева З., Алипова Д., Жұмабаева К., Сапанов С.Ж., Уалтаева А.С. АТЫРАУ ОБЛЫСЫНЫҢ 1920-1930 ЖЖ. ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ ӨМІРІНДЕГІ МҮНАЙ ӨНДІРІСІНІҢ ОРНЫ.....	139
Сәтбай Т.Я., Жолдасұлы Т., Ахметбек Б.М. СӘУЛЕТШІЛЕР МЕН СУРЕТШІЛЕР ОДАҒЫНЫҢ ҚАЗАҚСТАННЫҢ МӘДЕНИ ДАМУЫНА ҚОСҚАН ҮЛЕСІ (1946-1970 жж.).....	149
Бәкір Ә.Қ., Тайман С.Т. М. ШОҚАЙ - МҮСЫЛМАН ЭМИГРАНТТАРЫНЫҢ КӨШБАСШЫСЫ.....	160
Бекмагамбетова М.Ж., Бекмагамбетов Р.К., Бимолданова А.А. ОПИУМ ДЛЯ НАРОДА: АТЕИСТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ КАЗАХСТАНЦЕВ ПЕРИОДА «РАЗВИТОГО СОЦИАЛИЗМА».....	170

**ЭТНОЛОГИЯ ЖӘНЕ АРХЕОЛОГИЯ
ЭТНОЛОГИЯ И АРХЕОЛОГИЯ
ETHNOLOGY AND ARCHEOLOGY**

Тоқтабай А.У. ТӘЖІКСТАНДАҒЫ ҚАЗАҚТАРДЫҢ КИЕЛІ ЖЕРЛЕРІ МЕН ТАРИХИ ОРЫНДАРЫ (ЭТНОГРАФИЯЛЫҚ ЭКСПЕДИЦИЯ МАТЕРИАЛДАРЫ БОЙЫНША).....	181
Орынбаева Г.У. КАЗАХСКИЙ АУЛ И СОВЕТСКАЯ МОДЕРНИЗАЦИЯ: ТРАДИЦИОННАЯ КУЛЬТУРА В ПРЕДДВЕРИИ ГИБЕЛИ.....	191
Жомарт Ж. ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ҚҰРАМЫНДАҒЫ ҚОҢЫРАТ ТАЙПАСЫНЫҢ КӨНЕ ТАРИХЫ.....	200
Жетібаев К.М., Сиздиқов Б.С., Арынов Қ.С., Бахтыбаев М.М. СЫҒАНАҚ ҚАЛАШЫҒЫНДА ЖҮРГІЗІЛГЕН АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСТАРЫНЫҢ НӘТИЖЕЛЕРІ.....	209
Abdigaliyeva D., Zhumabayev B., Isabayeva B. THE ROLE OF SACRED SITES IN THE DEVELOPMENT OF DOMESTIC TOURISM IN KAZAKHSTAN.....	219
Дуванбеков Р.С. О ПРОБЛЕМАХ ХРОНОЛОГИИ КАМЕННОЙ ИНДУСТРИИ ПАЛЕОЛИТА ВОСТОЧНОГО КАЗАХСТАНА В ИСТОРИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ.....	226

**Рецензия
Сын-пікір
Review**

Балтабаева К.Н. РЕЦЕНЗИЯ НА КНИГУ: НӘБИЖАН МҰҚАМЕТХАНҰЛЫ. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ФЕНОМЕН: ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ БӨЛІНУІ МЕН ТҮТАСТАНУ ҮДЕРІСІ.....	236
---	-----

Басуға 29.03. 2022 қол қойылды
Шартты баспа табағы – 12,5
Офсеттік басылым
Таралымы 150 дана.

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты,
«Отан тарихы» журналының редакциясында басылды